Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 316
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR

MA'RIFATLI JAMIYAT VA YOSHLAR KAMOLOTIDA XOJAGON TARIQATI MA'NAVIY-MADANIY MEROSINING O'RNI

Dilshoda Vohid qizi Vohidova*
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
✉ vohidovad@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyat barpo etish sharoitida Xojagon tariqati irfoniy merosining ma'naviy-madaniy va tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda Xojagon ta'limotining («Dil ba yoru dast ba kor», halol mehnart, komil inson g'oyalari) zamonaviy yoshlar tarbiyasidagi va ma'naviy kamolotidagi o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar

Ma'rifatli jamiyat, Xojagon tariqati, irfoniy meros, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy kamolot, madaniy meros, komil inson, «Dil ba yoru dast ba kor», ma'naviy-axloqiy qadriyatlar.

DOI: 10.5281/zenodo.21835573

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida hamda Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida jamiyat taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy va siyosiy omillar, balki ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar hamda milliy irfoniy meros bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu bois zamonaviy taraqqiyot konsepsiyalarida ma'rifatli jamiyatni shakllantirish va yoshlar kamolotini ta'minlash masalasi dolzarb ilmiy-falsafiy vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ma'rifatli jamiyat – bu yuksak bilim, chuqur axloqiy mezonlar, ma'naviy poklik hamda ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari ustuvor bo'lgan muhitdir. Bunday jamiyatni barpo etish va yoshlarni barkamol etib tarbiyalashda milliy va diniy-ma'naviy merosimiz, xususan Xojagon irfoniy ta'limotining ilg'or g'oyalari muhim nazariy va amaliy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo va Buxoro intellektual tarixida tasavvufiy ta'limotning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lgan Xojagon tariqati inson kamoloti, ma'naviy poklanish va yoshlarni ezgulikka yo'naltirishga xizmat qiluvchi mukammal g'oyalar tizimini shakllantirgan [1.48]. Ushbu tariqat namoyandalari insonni nafaqat ruhiy jihatdan komillikka erishishga, balki jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotida faol ishtirok etishga, halol peshona teri bilan mehnat qilishga, shuningdek, adolat, kamtarlik hamda saxovat kabi yuksak insoniy fazilatlarni hayot mezoniga aylantirishga da'vat etganlar. Shu jihatdan olib qaraganda, Xojagon irfoniy merosining ma'rifiy-axloqiy g'oyalari Yangi O'zbekistonda uchinchi renessans poydevorini qo'yish, ma'rifatli jamiyatni barpo etish va yoshlar kamolotini ta'minlashda muhim ma'naviy-mafkuraviy asos bo'lib xizmat qiladi.

Yangi O'zbekistondagi ma'naviy-ma'rifiy islohotlar kontekstida ma'rifatli jamiyatni shakllantirishda Xojagon irfoniy merosining mazmun-mohiyati, uning yoshlar ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini boyitishdagi o'rni va zamonaviy jamiyat barqarorligidagi ahamiyati chuqur ilmiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinishini taqozo etadi. Shuningdek, ushbu ta'limotda ilgari surilgan "xilvat dar anjuman" kabi ilg'or tamoyillarning bugungi kunda yoshlar tarbiyasidagi ijtimoiy-ma'naviy dolzarbligi atroflicha yoritib beriladi.

Biz yuqorida ma'rifatli jamiyatni barpo etishda barkamol, jismoniy va ruhiy jihatdan mukammal avlodni tarbiyalashga xizmat qiluvchi Xojagon tariqatining tasavvufiy qarashlarini ko'rib chiqdik. Oldingi fikrlarning

mantiqiy davomi sifatida ushbu tariqat g‘oyalarining ma’rifatli jamiyat konsepsiyasi va yoshlar kamoloti bilan qanchalik uyg‘un ekanini falsafiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni jismonan va ma’nan barkamol qilib tarbiyalash, ularda ajdodlarga munosib bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish va ularning dunyoqarashini yot g‘oyalardan himoya qilishda buyuk ajdodlarimiz merosi, xususan, mutasavvif Abdulxoliq G‘ijduvoniy ta’limoti alohida o‘rin tutadi [2.75]. Uning insonparvarlik va ma’naviy kamolotga undovchi g‘oyalari yoshlar ongida sog‘lom ma’rifiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xojagon tariqati ta’limotida insonning o‘zini anglash, ma’naviy poklanish va komil insonni tarbiyalash masalalari markaziy o‘rinni egallaydi. Ushbu g‘oyalar bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasi bilan to‘liq hamohangdir. Zero, ma’rifatli jamiyat va barkamol yoshlarni shakllantirish bir necha muhim omillarga bog‘liq bo‘lib:

birinchidan, ta’lim va ilm-fanning ustuvorligi jamiyat taraqqiyotining asosiy drayveri hisoblanadi;

ikkinchidan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni tiklash va yoshlar ongiga singdirish jamiyatning ma’naviy barqarorligini ta’minlaydi;

uchinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari faolligi va davlat siyosatining ma’rifatga tayanishi jamiyatning barqaror rivojiga xizmat qiladi [3.77].

Aksincha, jamiyatda ilmga e’tiborning pasayishi, bilimga ehtiyojning susayishi va ma’rifiy qadriyatlarning yetarli darajada qadrlanmasligi yoshlar intellektual rivojlanishiga hamda ma’naviy kamolotiga to‘sqinlik qiladi. Bu holat ijodkorlikning pasayishiga, ta’lim tizimining eskirishiga hamda jamiyatdagi madaniy-axloqiy muhitning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli Yangi O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida Xojagon tariqati g‘oyalariga tayanib ma’rifatli avlodni tarbiyalash maqsadida ta’lim tizimini zamon talablari asosida rivojlantirish, yoshlar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish hamda jamiyatda ilm-fan va ma’rifat qadriyatlarini mustahkamlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda [4.35].

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichi jamiyat a’zolaridan, ayniqsa, kelajak bunyodkori bo‘lmish yoshlardan bilimli, yuksak axloqli, madaniyatli hamda chuqur ilmiy dunyoqarashga ega bo‘lishni talab etadi. Bu jarayonda ta’lim tizimi yoshlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Yoshlar tafakkurining rivojlanishida qadriyatlar tizimi, dunyoviy va diniy bilimlarning o‘rni, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat a’zolarining bilim darajasi, uni o‘zlashtirish va yangi bilim yaratish imkoniyatlari esa milliy madaniyat taraqqiyoti hamda ma’naviy kamolotning asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Aql, bilim va ta’lim insonlarni birlashtiruvchi kuchli omil bo‘lib, har qanday modernizatsiya jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Aql insonning bilish, fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini ifodalaydi hamda uning ijtimoiy hayotga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi [5.52]. Shu sababli bugungi murakkab davrda ma’rifatli jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta’minlashda buyuk ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviy-madaniy merosning, xususan Xojagon ta’limotining ahamiyati nihoyatda kattadir.

Ma’rifatli insonni va barkamol yoshlarni tarbiyalashda ma’naviy-axloqiy va aksiologik qadriyatlar muhim o‘rin tutadi. Bunday shaxs ma’rifatli jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etadi va ijtimoiy-madaniy muhitning rivojiga munosib hissash qo‘shadi. Shu bois ma’rifatli avlodni tarbiyalash uchun zarur qadriyatlarni belgilash va ularni yoshlar ongiga zamonaviy usullar hamda irfoniy ta’limotlar vositasida singdirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Chunki jamiyatda malakali, bilimli va yuksak ma’naviyatli mutaxassislar qanchalik ko‘p bo‘lsa, taraqqiyot shunchalik tez va samarali bo‘ladi. Ma’rifat ilm-fan va bilim olish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bilimli va ma’nan pok inson haqiqiy ma’rifatli shaxs sifatida e’tirof etiladi. Tarixiy manbalarda ham bilim hamda ma’naviyatning ahamiyati alohida ta’kidlangan [6.33]. Masalan, qadimgi yunon faylasufi Platon bilimni inson hayotidagi eng muhim kuch deb ta’kidlagan bo‘lsa, nemis faylasufi Georg Vilgelm Fridrix Gegel bilim va tafakkurni inson hayotining asosiy negizi sifatida e’tirof etgan. Shuningdek, buyuk muhaddis Imom al-Buxoriy ham ilm inson uchun najot manbai ekanini alohida қайд etgan.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimini rivojlantirish, ilmiy salohiyatni oshirish va ma’rifatli avlodni tarbiyalashga katta e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim sohasidagi islohotlar jamiyatni modernizatsiya qilish, huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonda islom madaniyati namoyandalari va mutasavviflar qoldirgan boy ma’naviy merosdan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega [7.45]. Xususan, tasavvuf ta’limotining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan Xojagon

tariqati insonparvarlik, komil insonni tarbiyalash, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ma'naviy poklanish g'oyalari bilan ajralib turadi. Ushbu tariqat ta'limotida insonning sha'ni va qadr-qimmati yuksak qadrlanadi hamda insonni hurmat qilish, uning huquq va erkinliklarini e'zozlash, yoshlarni halol mehnartga o'rgatish muhim tamoyil sifatida qaraladi. Tasavvuf ta'limoti islom dini manbalari – Qur'oni Karim va hadislar asosida shakllangan bo'lib, unda insonlarning tengligi, birodarligi va o'zaro hurmat tamoyillari alohida o'rin tutadi.

Global davrda ilm-fan va taraqqiyot rivojlangan bo'lsa-da, jamiyatda noto'g'ri ishlar va notinchlikka sabab bo'luvchi salbiy kuchlar saqlanib qolmoqda. Shu bois yoshlar tarbiyasida odamiylik, inson qadri va hurmatini yuqori tutish, o'zaro mehr-muhabbat va do'stlik muhitini yaratish hamda yot g'oyalardan uzoq turishda Xojagon irfoniy merosining ma'rifiy-axloqiy poydevori beqiyos ahamiyatga ega [8.27].

Xojagon tariqatida insonning haqiqiy qadri uning qalbi, niyati, odob-axloqi hamda ezgu amallari bilan o'lchanadi. Qalb pokligi, niyatning to'g'riligi va amalni so'zga mos qilish orqali imon va ma'naviy poklik saqlanadi. Tanni saqlash – islomiy poklik va shariat talablariga rioya qilish, ruhni saqlash – ma'naviy-axloqiy barkamollikka erishish, Tavhid esa Allohni tan olish va qadrlashdir. Insonning, ayniqsa navqiron avlodning asosiy vazifasi yer yuzini moddiy va ma'naviy jihatdan obod qilishdir. Moddiy obodlik halol mehnat, dehqonchilik va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish orqali, ma'naviy obodlik esa ilm-fan, madaniyat, odob-axloq va ibodat bilan ta'minlanadi. Shu orqali ma'rifatli jamiyatda tinchlik, adolat va hamjihatlik mustahkamlanadi [9.64].

Abdulxoliq G'ijduvoniy antropologik ta'limotida inson ikki olamga mansub bo'lib, bular jismoniy "Olami asg'ar" (kichik olam) va ruhiy "Olami akbar" (katta olam)dir. Xojagon tariqatida insonlar Nuriy va Noriy turlarga ajratiladi; Nuriylar ruhiy tomonga e'tibor berib, nafsni cheklaydi, Noriylar esa nafsga berilgan, hirs va g'azabga moyil kimsalardir. Faqat Nuriy inson – ya'ni ma'naviy va axloqiy poklikka intilgan shaxs – haqiqiy ruhiy kamolga yetadi. Xojagon ta'limotida yoshlar ongida qalb pokligi, riyo va kibrdan xoli bo'lish, barcha amallarda pok va halol yashash ko'nikmasini shakllantirish zarurati ta'kidlanadi. Hudbinlik insonni ruhiy va ma'naviy rivojlanishdan to'sadigan asosiy to'siq bo'lib, undan xoli bo'lgan barkamol shaxs yaxshilik, rahmdillik hamda adolat bilan boshqalarga yordam beradi.

Tasavvufda va Xojagon tariqatida yoshlar "o'zini bilish" va o'zligini anglash orqali kamolotga erishadi. Bu jarayon ruhiy va ma'naviy yetuklik, aql, idrok va hissiy kamolot orqali amalga oshadi. Barkamol inson so'zini ehtiyot bilan ishlatadi, boshqalarga zarar yetkazmaydi hamda o'zining shirinso'zligi va xushxulqligi bilan ma'rifatli jamiyatda ijobiy rol o'ynaydi.

Ma'rifatli jamiyatda bilim va tafakkur ustuvor bo'lib, ilm-fan taraqqiyotning asosiy omiliga aylanadi. Shu bois yoshlar nafaqat diniy, balki dunyoviy ilmlarni ham puxta o'rganishi zarur. Zohiriy ilm dunyoni bilish bo'lsa, botiniy ilm ma'rifatni anglash hisoblanadi. Axloq va ma'naviyat ustuvorligi ma'rifatli jamiyatni boshqa tuzumlardan ajratib turadi. Adolat, insonparvarlik, tinchlik va hamjihatlikni qadrlash ma'rifatli jamiyat va yoshlar kamolotining asosiy mezonidir. Abdulxoliq G'ijduvoniy ta'limotida axloqni tuzatish, muhabbat, fazilatli odatlar va kamchiliklardan xoli bo'lish yoshlar tarbiyasining asosiy masalalari sifatida ilgari suriladi.

Ma'rifatli jamiyat ijtimoiy adolat va fuqarolik mas'uliyatini mujassam etadi. Adolat tamoyili barcha darajalarda qo'llanilib, insonning huquq va manfaatlarini eng oliy qadriyat sifatida himoya qiladi. Bu tamoyil fuqarolik jamiyati poydevorini mustahkamlaydi va jamiyat barqarorligini ta'minlaydi. Xojagon tasavvufiy tariqatida jamiyat obodligi, adolat hamda har bir yosh avlodning jamiyatning gullab-yashnashiga foyda keltirishi, aks holda zarar yetkazmasligi eng muhim fuqarolik burchi hisoblanadi. Mutasavvif bunday mas'uliyatli ongni faqat xilvatda emas, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etish, "shayxlik eshigini yopib, suhbat eshigini ochish" tamoyili orqali namoyon qiladi.

Abdulxoliq G'ijduvoniy ruboiylarida inson, borliq, bilish, tafakkur, odob-axloq, qadriyat, hayot ma'nosi, yaxshilik va yomonlik, adolat, halollik hamda poklik kabi masalalarni atroflicha yoritgan. Jamiyat tinchligi va ma'naviy barqarorligi ulamolarning ustuvor qadriyati bo'lib, bu fikr Yusuf Hamadoniy asarlarida ham alohida ko'rsatilgan. Tinchlik "yetti qavat osmon va yerning butun mahluqoti" tomonidan qadrlanishi lozim bo'lgan umuminsoniy qadriyatdir. "Vasiyatnoma", "Odobi tariqat", "Maqsad as-solikin" risolalarida muallif barcha insonlarni mehribonlik, zaiflarga ko'mak, adolat va ehsonga chaqiradi. Haqiqiy taqvodor va ma'rifatli inson hayotida ehson va yaxshilikni asosiy maqsad qilishi kerak. Poklik ruhiy-axloqiy mohiyatga ega

bo‘lib, u yomon xulqdan qutulish va yoshlarda faqat yaxshilikni tarbiyalashdir. Chunki faqat zohiriy ibodat bilan ichki yomonlikni yuvib bo‘lmaydi [10.48].

Vijdon inson qalbidagi Xudo sadosi bo‘lib, u yaxshilik va yomonlikni ko‘rsatadi hamda yoshlarni axloqiy yo‘naltiradi. Vijdonli amal insonga ruhiy xursandchilik beradi, yomon qilingan ishlar esa noqulaylik va uyat hissi uyg‘otadi. Shu sababli Xojagon tariqatida shogirdlar va yoshlar doimo ehson hamda yaxshilik qilishga chaqiriladi. Abdulxoliq G‘ijduvoniy ta’limotiga ko‘ra, inson jamiyatda faol ishtirok etishi, odamlarni himoya qilishi va ularning hayotini yengillashtirishi kerak. Agar moddiy imkoniyati bo‘lmasa, halol mehnat bilan yashashi lozim. “Dast ba koru, dil ba yor” tamoyili har bir murid, yosh avlod va fuqaro uchun asosiy hayotiy vazifa sifatida berilgan. “Vasiyatnoma”da xalqqa nisbatan mehr-shafqat ko‘rsatish, pastkashlikdan qochish, insonparvarlik va adolat tamoyillari chuqur bayon etilgan.

Har bir mo‘minning qalbida to‘rt nur mavjud bo‘lib, bular tavhid nuri (Allohning birligini tan olish), ma’rifat nuri (bilim), imon nuri (yaxshi fazilatlar) va Islom nuri (yaxshi ishga chaqiruvchi)dir. Nafs istaklariga xilof ish tutish orqali haq yo‘lga intilish Islomning haqiqiy yuzidir. Ma’rifatli jamiyat va yoshlar kamolotining asosiy mezoni bilish, axloqiy qadriyat va mas’uliyat uyg‘unligi hamda tafakkur va vijdon orqali jamiyatni rivojlantirishdan iboratdir. Jamiyatda axloqiy qadriyatlar ichki intizom, ishonch va hamjihatlikni mustahkamlaydi, yoshlar esa faqat davlat obyekti emas, balki jamiyatning faol va tashabbuskor subyektiga aylanadi.

Xojagon tariqatida inson doimo tafakkurini rivojlantirib, har bir amalda bilimga asoslanishi hamda sidqi-ihlos bilan ishlashi zarur. Tafakkurning to‘rt turi mavjud bo‘lib, bular savob keltirmaydigan, bir yillik savob keltiradigan, yetmish yillik savob keltiradigan va faqat Alloh biladigan savob keltiradigan fikrlardir [11.32]. Yangi O‘zbekistonda ma’rifatli jamiyat barpo etish va yoshlar kamolotini ta’minlashning asosiy funksiyasi axloqiy me’yorlar, ijtimoiy birlik, adolat, inson qadriyatlarini tarbiyalash va jamiyatning ichki intizomini ta’minlashdir. Bu jamiyat gnozeologik (bilish), ontologik (mavjudlik) va aksiyologik (qadriyat) asosga ega bo‘lib, bilim va ma’naviyat uyg‘unligi bilan shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston sharoitida ma’rifatli jamiyat barpo etish va yoshlar kamolotini ta’minlash barqaror rivojlanishning mustahkam poydevori bo‘lib, u yoshlarda tanqidiy tafakkur, yuksak bilim, innovatsion intilishlar hamda iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot kafolatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ma’rifatli jamiyat nafaqat intellektual salohiyat, balki ma’naviy va axloqiy poklik tamoyillariga tayanib, globallashuv davrida milliy o‘zlikni asrash, ijtimoiy adolat hamda bag‘rikenglik muhitini mustahkamlaydi. Uning muvaffaqiyatli amaliyoti esa ta’lim va fan ustuvorligi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar renessansi va fuqarolik institutlarining faolligiga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda Xojagon irfoniy ta’limotining “xilvat dar anjuman” va “dast ba koru, dil ba yor” kabi bunyodkor g‘oyalarini zamonaviy islohotlar bilan integratsiya qilish ma’rifiy va ma’naviy barqaror jamiyat qurishning eng samarali omilidir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B. 47.
2. Jo‘rayev N. Jamiyat taraqqiyotining ma’naviy-ma’rifiy omillari va zamonaviylik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020. – B. 74.
3. Falsafa: qomusiy lug‘at / Q.Nazarov tahriri ostida. – Toshkent: Sharq, 2014. – B. 75.
4. Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – B. 74.
5. Usmonov Q. va boshq. O‘zbekiston tarixi va ma’naviyati. – Toshkent: Moliya, 2019. – B. 71.
6. Rahimov S. Abdulxoliq G‘ijduvoniyning ma’rifiy-axloqiy ta’limoti. – Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2017. – B. 117.
7. Muhamedov N. Markaziy Osiyoda islomiy ma’rifat va irfoniy maktablar. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2016. – B. 17.